

Škabrada, Jiří; Ebel, Martin

Neznámá historická dokumentace dřevěných kostelů na Pardubicku

Archaeologia historica. 1996, vol. 21, iss. [1], pp. 143-150

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140190>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Neznámá historická dokumentace dřevěných kostelů na Pardubicku

JIŘÍ ŠKABRADA - MARTIN EBEL

Ve Státním ústředním archívu se nachází pozoruhodný konvolut plánů 106 kostelů z císařských panství (Brandýs-Přerov, Pardubice-Smrkovice, Poděbrady-Kolín, Králův Dvůr, Mírošov, Točnick, Zbiroh) vypracovaný v roce 1754 (SÚA, FK). Plány z jednotlivých panství jsou od různých autorů, nemají stejnou kvalitu provedení a nejsou většinou podepsány (Poděbrady-Kolín je od stavitele Josefa Jedličky).

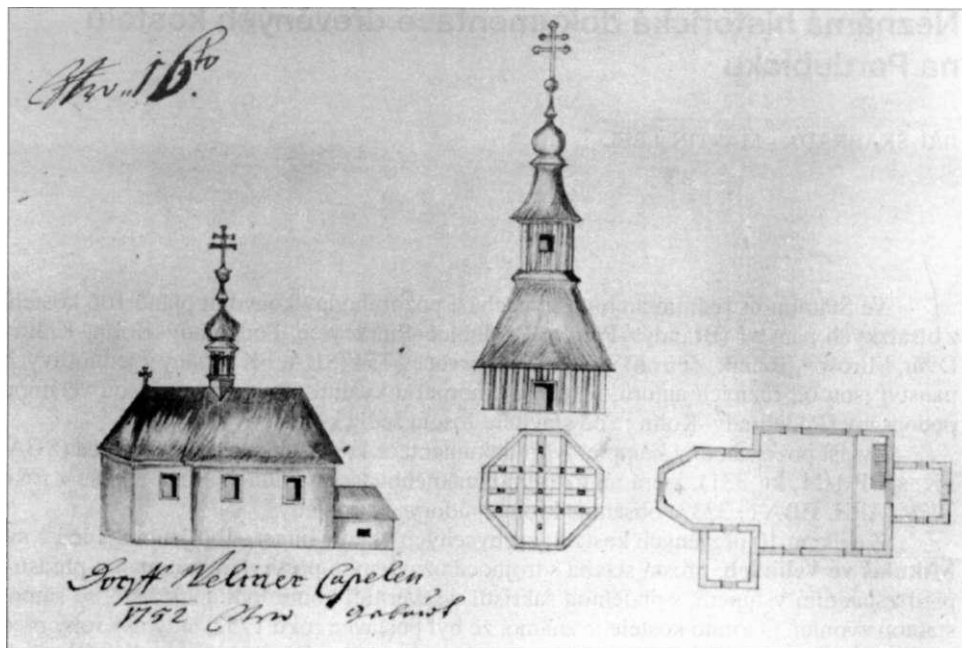
Zvláště pozoruhodný komplet tvoří dokumentace kostelů z panství Pardubice (SÚA, FK, sg. P 1/11, kt. 331), která na rozdíl od známého staršího Dinebierova popisu z roku 1729 (APH, HBA č. 2233) obsahuje kromě půdorysů i pohledy.

Z celkem 10 dřevěných kostelů, zachycených dokumentací, stojí jenom jeden - **sv. Mikuláš ve Velinách**, prostá stavba s trojboce uzavřeným presbytářem a malou předsíní před západním vstupem, s obdélnou sakristií v severním koutu lodi a kněžiště, se samostatnou zvonící. O tomto kostele je známo, že byl postaven roku 1752, tedy dva roky před pořízením dokumentace, jak je ostatně na plánu napsáno (Dinebier zachytil ještě předchůdce této stavby, kde byla zvonice typu „Kočí“ při západním průčelí kostela v celé jeho šířce).

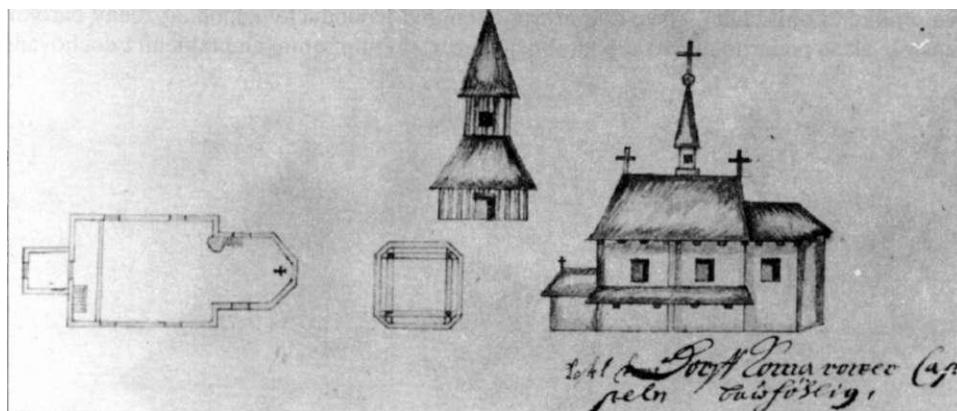
Pohled na kostel z roku 1752 zřejmě přesvědčivě dokládá, že stavba měla od počátku omítku či omazávku, takže dojmovým cílem byl jednoduchý napohled zděný barokní kostel, jak se podařilo nedávno podrobnějším rozbořem písemných pramenů i dochované

Obr. 1. Kostel sv. Mikuláše ve Velinách, dnešní stav.

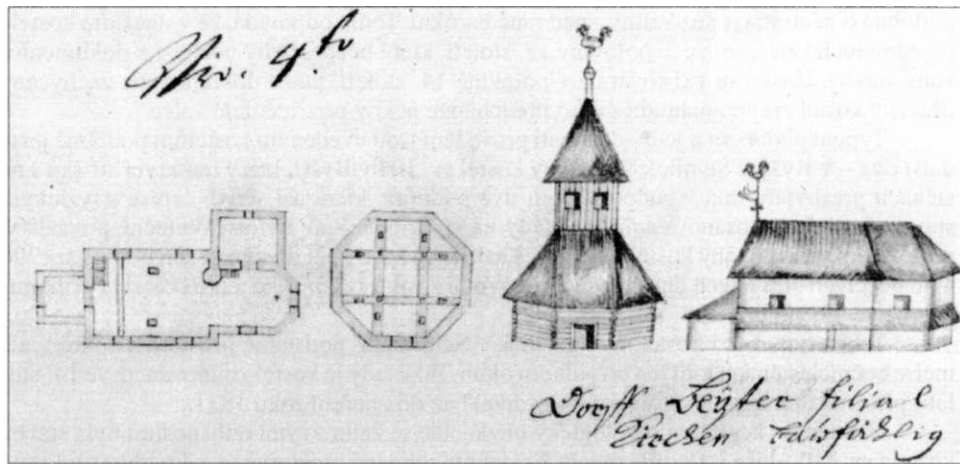
Obr. 2. Kostel sv. Mikuláše ve Velinách, plán z roku 1754.

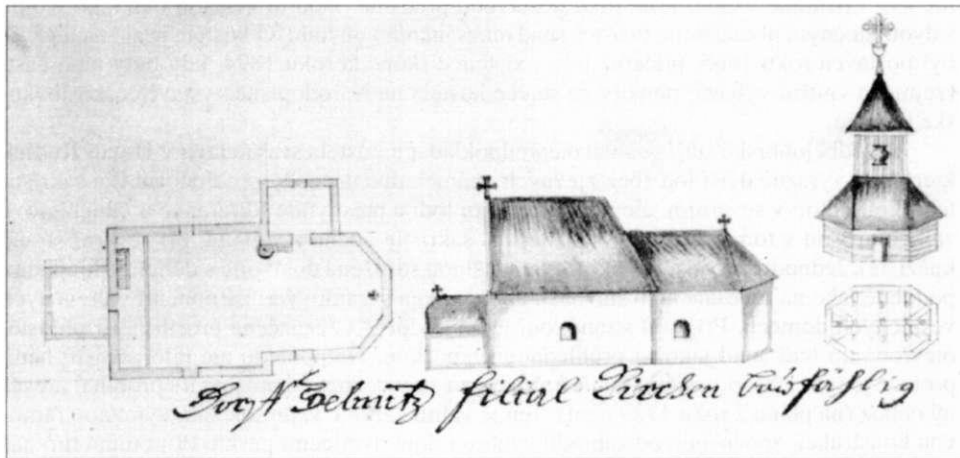
Obr. 3. Komárov, kostel sv. Petra a Pavla.

stavby doložit při průzkumu o málo mladšího roubeného kostela v Loučné Hoře (Ebel-Škabrada, 1995). Omítané ostatně byly všechny dokumentované dřevěné kostely, přičemž díky konfrontaci se vzhledem zvonice na týchž plánech je možné předpokládat, že je povrchová úprava zobrazena důvěryhodně (na zvonících jsou vykresleny stěny bedněné i roubené).

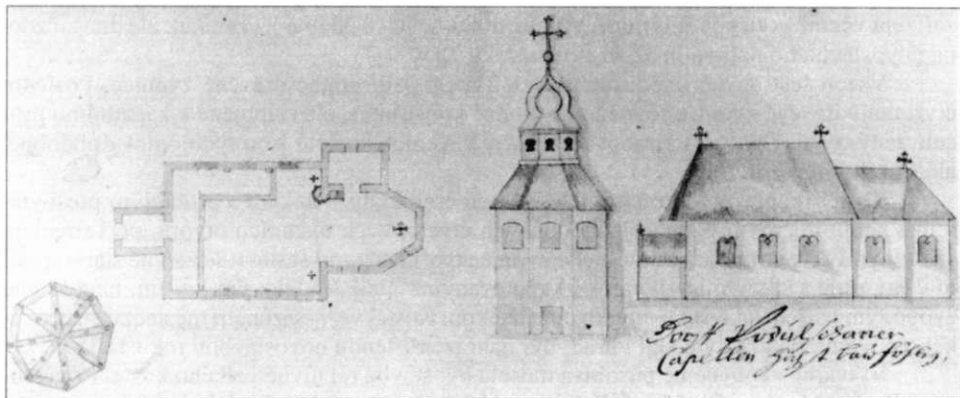
V podstatě identický půdorys, velikost a v zásadě i vzhled měl kostel **sv. Petra a Pavla v Komárově**, kreslený na téměř plánu. Odlišuje se jen viditelnými čely stropních trámů (neměl tedy římsu), jakýmsi svíslým pruhem uprostřed poněkud vyšší lodi, stříškou, chránící spodní část stěn a jednodušším, nebarokním tvarem sanktusové věžičky. Byl pravdě-

Obr. 4. Byšf, kostel sv. Petra a Pavla.

Obr. 5. Selmice, kostel sv. Vavřince.

Obr. 6. Podůlšany, kostel sv. Mikuláše.

podobně o něco starší než Veliny, snad raně barokní. Tomu odpovídá, že v dnešním kostele je jednoduché zařízení ze 2. poloviny 17. století, které bezpochyby pochází z dokumentované stavby. Kostel tu existoval už v polovině 14. století, takže dokumentací zachycený dřevěný kostel zřejmě nahradil svého předchůdce někdy po třicetileté válce.

Typem půdorysu a jednoduchostí provedení jsou uvedeným kostelům podobné ještě další dva - v Býšti a Selmicích. Drobný kostel sv. Jiří v Býšti, který má krycí stříšku i na stěnách presbytáře, má v půdorysu lodi dvě podpory, které asi souvisí spíše s fyzickým stavem kostela (připsáno *baufällig* - tedy na spadnutí). Stav byl asi skutečně povážlivý, protože dokumentovaný kostel byl údajně nahrazen snad opět dřevěnou stavbou roku 1796 a po necelých 30ti letech dnešní zděnou stavbou z roku 1823. Také tento kostel je připomínán už ve 14. století.

Téhož typu byl i kostel sv. Vavřince v Selmicích, podstatně prostornější, který ale měl v bočních stěnách lodi jen po jednom oknu. Také tady je kostel zmiňován už ve 14. století, přičemž dokumentovaný kostel „vydržel“ až do zboření roku 1831.

Uvedeným kostelům typologicky blízka, ale se zajímavými odlišnostmi byla stavba kostela sv. Mikuláše v Podůlšanech. Kostel byl výrazně prostornější, s kruchtou zalomenou k severní stěně lodi, s dvojicí jakýchsi vnitřních (možná ztužujících?) příložek na obou podélných stěnách. Jeho snad valbová střecha na západní straně výrazně přesahovala, zřejmě kvůli ochraně vstupu ještě před dostavbou předsíně. Jsou tu zvláštní okna, podvojná s dvoulaločným ukončením, tvarově snad renesančního původu. O kostele je ale známo, že byl postaven roku 1665, přičemž jeho existence skončila roku 1894, kdy byly jeho části (zejména vnitřní výbava) použity ve stavbě kostela na Národopisné výstavě československé v Praze.

Předbělohorské stáří se snad dá předpokládat u kostela sv. Václava v Horní Ředici, který měl výrazně delší loď (bez zjevných známek dodatečného prodlužování) a sakristii tentokrát nikoli v severním, ale v jižním koutu lodi a presbytáře (diference u Dinebierova zaměření jsou v tomto případě výraznější - sakristie zděná a klenutá, při severní straně kněžiště). Jednoduchá obdélná okna byla většinou sdružená do dvojice s dělícím sloupkem, podobně jako na renesančních stavbách nebo u oken s trámovými zárubněmi v dřevěných vesnických domech. Při jižní straně lodi je na půdoryse vyznačena prostornější předsíň, otevřená do lodi snad jakousi průhlednou přepážkou. Na pohledu ale tato předsíň není, protože je sem jaksi promítnut pohled na severní stranu, kam od presbytáře probíhal dřevěný ochoz (na plánu z roku 1729 není). Ten je velmi zajímavý, protože má výraznou rámovou konstrukci, zpevněnou od zábradlí vzhůru i dolů dvojicemi pásků. Připomíná tím náš zřejmě nejstarší dřevěný a také nejvíce středověký, pozdně gotický hřbitovní kostel v Broumově, který nemá roubenou, ale rámovou konstrukci (Mencl 1927). Kostel v Horní Ředici je opět připomínán již v polovině 14. století, přičemž na starou minulost upomínají i části zařízení včetně gotické křtitelnice. V době dokumentace údajně již zanikal, ale dnešní zděná novostavba ho nahradila až za sto let, roku 1857.

Všech šest dosud uvedených kostelů mělo samostatné dřevěné zvonice. Poslední čtyři mají dřevěné zvonice rovněž samostatné konstrukce, ale připojené k západnímu průčelí, tedy typu „Kočí“ či „Hrabová“. Stavby vlastních kostelů jsou typologicky obdobné, ale s určitými rozdíly.

Kostel (kaple) v Albrechticích byl poměrně malý, s úzkým a protáhlým presbytářem s nadprůměrným počtem jednoduchých čtvercových okenních otvorů, pod střechou s čitelnými čely stropních trámů. Jeho zvonice tvořila bizarní sestavu se zjevně starší spodní částí, dole s šikmými vzpěrami, „kapotovanými“ jistě šindelovým krytím, nahoře nad zvonovým patrem s barokní cibulovou věžičkou. Kostel ve vysazeném městečku středověkého původu, nad kterým stál i hrad, byl nahrazen zděnou novostavbou roku 1835.

Výtvarně neobyčejně působivá musela být stavba relativně velkého kostela Zvěstování Panny Marie v Ostřetině. Pokud se dá důvěřovat zaměření, tak byl objekt výrazněji vyvinut v příčném směru: loď byla čtvercová, a severní sakristie dokonce obdélná, s příč-

Obr. 7. Horní Ředice, kostel sv. Václava

·1.

J

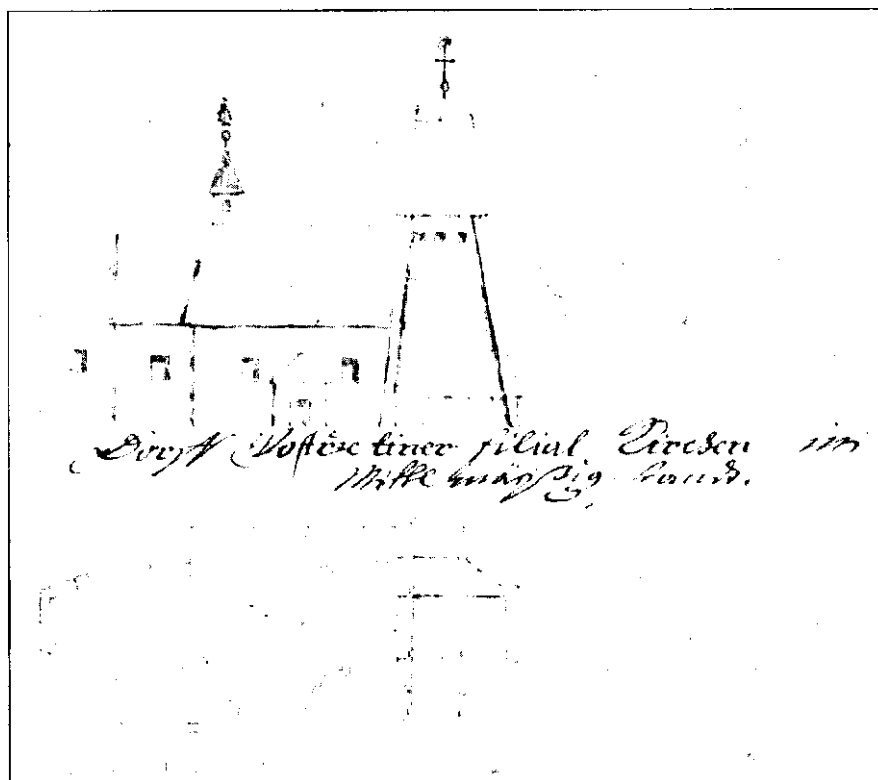
ta

Obr. 8. Albrechtice, kaple.

nou delší osou. Presbytář měl zase protáhlé, šikmé boky, odkloněné od obdélné osy jenom asi o 30 stupňů, okna byla opět zcela jednoduchá, obdélná. Výrazná stavba zvonice měla zřejmě krajní dlouhé vzpěry své konstrukce viditelné (byly možná dodatečné, zajišťující narušenou stabilitu).

Stáří stavby se odhaduje těžko i vzhledem k tomu, že charakteristika stavu (*mittelmaßig* - průměrný) je lepší oproti charakteristikám ostatních dřevěných kostelů, vesměs charakterizovaných jako *baufällig* - tj. přinejmenším chatrný. Vzhledem k výraznému výškovému vyvinutí lze jistě hovořit alespoň o podržení středověkého charakteru, ale totožnost půdorysného schématu se zděnými stavbami s jednou centrální klenební podporou,

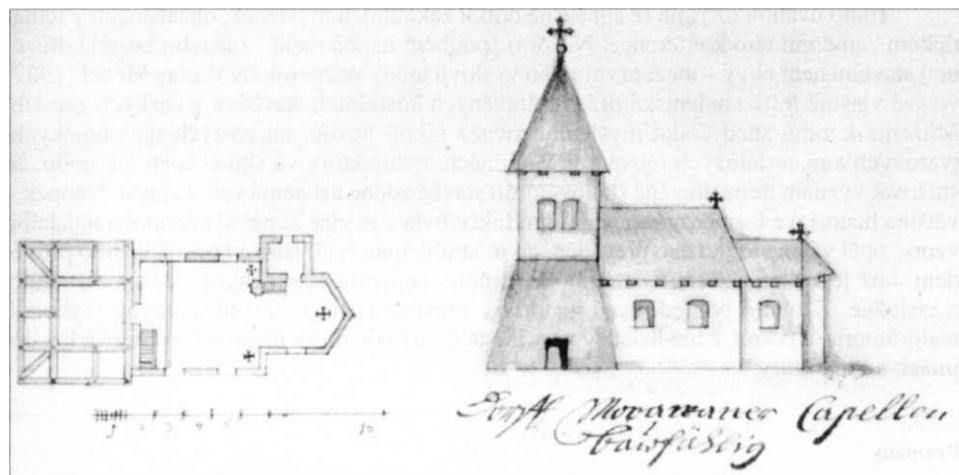
Obr. 9. Ostřetín, kostel Zvěstování Panny Marie.

kteří byly oblíbené zejména ve 14. století, zůstane bez dalších informací jenom zajímavým náznakem hypoteticky možného předhusitského stáří stavby. Kostel vyhořel roku 1758 a byl nahrazen pozdně barokní zděnou novostavbou roku 1781.

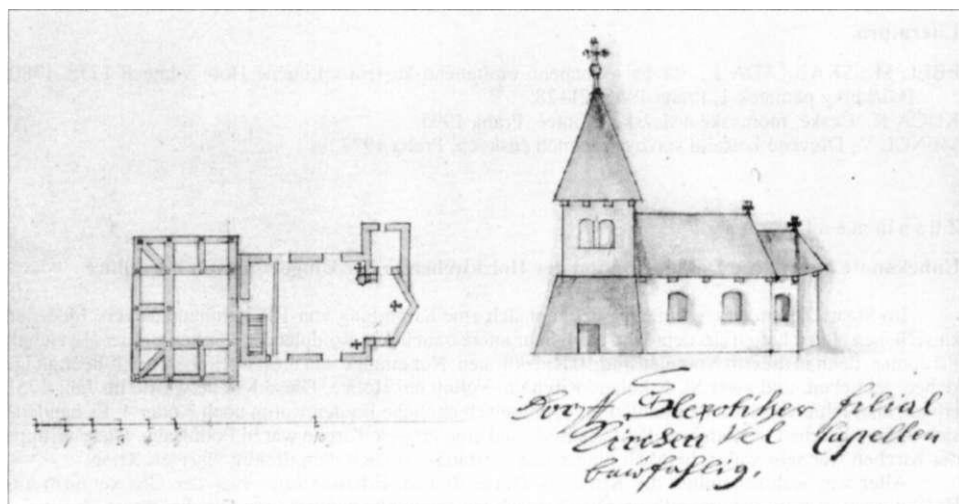
Myšlenky na výraznější stáří vzbuzují i oba poslední kostely, typologicky i vzhledově sobě vzájemně vůbec nejvíce podobné, zachycené na jednom plánu: **sv. Petr a Pavel v Moravanech** a kostel **Povýšení sv. Kříže ve Slepoticích**. Mají i stejné věže sloupkové konstrukce dole s šikmým a krytým opřením, a okna v lodi i ve zvonových patrech věží tentokrát se segmentovými „záklenky“.

Pozornost u těchto staveb vzbuzuje především hrotitý půdorys presbytáře, velmi logický při použití roubené konstrukce, ze zděné gotiky nicméně připomínající kostelní závěry, oblíbené v produkci raně gotické písecko - zvikovské hutí. Oba kostely se připomínají už v polovině 14. století, a oba byly nahrazeny novostavbami nepříliš dlouho po pořízení této dokumentace - v Moravanech roku 1782 a ve Slepoticích roku 1818.

Na konvolutu plánů z pardubického panství byly (nejen u dřevěných kostelů) dokumentovány i samostatně stojící dřevěné zvonice. Na jejich plánech je vesměs zachycen půdorys spodního roštu s usazením svislých sloupů a šikmých vzpěr, což spolu s pohledovým zobrazením umožňuje ve většině případů dosti přesnou představu o jejich konstrukci i stavebním uspořádání vnějšího pláště. Konfrontace se současnou dokumentací těchto zvoníc (Kuča 1995, 30, 35) však nabádá k určité opatrnosti i pokud se týče vyobrazení kostelů, protože je zřejmé, že zejména podání komplikovanějších konstrukčních a tvarových sestav na historických plánech může být poněkud zjednodušené. Nezapomínáme se na

Obr. 10. Moravany, kostel sv. Petra a Pavla.

Obr. 11. Slepotic, kostel Povýšení sv. Kříže.

tomto místě zabývat zobrazenými zvonnicemi podrobněji, ale chceme předložit k diskusi názor na zvonice tzv. přistavěné (Albrechtice, Ostřetín, Moravany a Slepotic). Možná není náhodné, že právě tyto zvonice či věže byly u kostelů, které se z různých důvodů jeví v rámci dokumentované skupiny jako nejstarší. Přijmeme-li totiž hypotézu, že dřevěný kostel v Čechách byl zejména nápodobou žádoucích vzorů kostelů zděných, stavěných takto v běžném místním materiálovém provedení, jeví se nám v tomto ohledu kostely se západními věžemi z hlediska celkového typologického schématu původnější než kostely se samostatnými zvonnicemi. Tomuto názoru nasvědčuje jak zřejmě převažující románský archetyp venkovského kostela v Čechách, který měl víceúčelovou západní věž, tak známý rozvoj zvonářství v 15. a zejména v 16. století, kdy starší, zejména románské věže zděných kostelů prostě nemohly nové velké zvony pojmout a problém se musel masově řešit výstavbou samostatných zvoníc, převážně dřevěných.

Touto úvahou už jsme se současně dotkli základních myšlenek, obsažených v tematickém zaměření této konference. Názor o „pouhém napodobení“ zděného kostela dřevěnou stavbou není nový - mezi prvními ho vyslovil tehdy velmi mladý Václav Mencl (1927) ve své vlastně ještě studentské práci o dřevěných kostelních stavbách v českých zemích. Můžeme k tomu snad dodat myšlenku rovněž nikoli novou: naprostých typologických, tvarových a materiálových inovací je v dějinách architektury ve skutečnosti tak málo, že snižovat význam třeba dřevěné stavby oproti stavbě zděné asi nemá valný smysl. Naopak - většina historické i současné stavební produkce byla a je více či méně nápodoba nějakého vzoru, opět včetně logického převádění do místního materiálového a konstrukčního provedení, což je z hlediska regionálního výtvarného kontextu bezpochyby dokonce žádoucí a záslužné. Z tohoto pohledu jsou historické dřevěné kostely i zvonice stavby rozhodně nadprůměrné a tvůrčí, z hlediska výtvarného účinku rozhodně z nejpozoruhodnějších v dějinách architektury.

Prameny

Státní ústřední archiv v Praze, Fundační komise, sg. P 1/11, kt. 331.
Archív Pražského hradu, Dvorní stavební úřad (HBA), i.č. 2233, kn. 279.

Literatura

EBEL M., ŠKABRADA J., Stavba roubeného omítaného kostela v Loučném Hoře v letech 1778-1780, Průzkumy památek I, Praha 1995, 21-28.
KUČA K., České, moravské a slezské zvonice, Praha 1995.
MENCL V., Dřevěné kostelní stavby v zemích českých, Praha 1927.

Zusammenfassung

Unbekannte historische Dokumentation der Holzkirchen in der Umgebung von Pardubice

Im Staats-Zentralarchiv in Prag befindet sich eine Sammlung von 106 Kirchen aus verschiedenen kaiserlichen Herrschaften aus dem Jahr 1754. Sehr interessant ist ein Komplet der Kirchen auf der Herrschaft Pardubice, denn in diesem Komplet sind 10 Holzkirchen. Nur einzige von diesen Kirchen ist bis heutzutage stehen geblieben, und zwar St. Nikolaus-Kirche in Veliny bei Holic. Diese Kirche wurde im Jahr 1752 erbaut, also Jahre vor der Dokumentation. Typologisch ähnliche Bauten waren noch 3 oder 4. Es handelte sich um die Kirchen in Komárov, Býšť, Selmice und eine größere Kirche war in Podůlšany. Diese Gruppe der Kirchen war sehr wahrscheinlich jünger und entstand erst nach dem dreißigjährigen Krieg.

Älter war wahrscheinlich die Kirche in Horní Ředice. Erhalten blieb hier der Glockenturm aus Holz, der auf dem Plan dargestellt ist. Die übrigen vier Kirchen hatten hölzerne Glockentürme, die an der Westseite standen: kleinere Kirche in Albrechtice, ziemlich große Kirche in Ostřetín (mit Quadratschiff und Mittelsäule) und die Kirchen in Moravany und Slepotic. Bei den letzten zwei Kirchen wurde ein quadratisches Presbyterium festgestellt. In allen hier genannten Dörfern sind die Kirchen schon im 14. Jh. in der schriftlichen Quellen erwähnt. Nur hypothetisch kann man voraussetzen, daß einige von diesen Bauten aus der vorhussitischen Zeit stammen.

Abbildungen:

1. St. Nikolaus-Kirche in Veliny, der heutige Zustand.
2. St. Nikolaus-Kirche in Veliny auf dem Plan aus dem Jahr 1754.
3. Komárov. St. Peter und Paul-Kirche.
4. Býšť. St. Peter und Paul-Kirche.
5. Selmice. St. Laurentius-Kirche.
6. Podůlšany. St. Nikolaus-Kirche.
7. Horní Ředice. St. Wenzeslaus-Kirche.
8. Albrechtice. Kapelle.
9. Ostřetín. Verkündigung der Jungfrau Marie-Kirche.
10. Moravany. St. Peter und Paul-Kirche.
11. Slepotic. Kirche der Erhöhung des St. Kreuzes.